

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

DOI: 10.34142/2313-2345.2020.57.25

О. О. Чувпило*доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

АКАДЕМІК О. Й. ПРИЦАК – ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ОРІЄНТАЛІСТ СУЧАСНОСТІ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Сходознавці України, кількість яких за роки незалежності значно збільшилася, як і орієнталістична громадськість інших країн, у 2019 р. урочисто відзначають 100-річчя від Дня народження всесвітньо відомого вченого-енциклопедиста, великого орієнталіста, історика і філолога, найвидатнішого українського дослідника в галузі тюркології та історії Євразії, засновника й керівника Українського наукового інституту при Гарвардському університеті, професора загальної лінгвістики та тюркології в цьому ж університеті, академіка НАН України, дійсного члена Академії наук і мистецтв США, наукових товариств Великої Британії, Туреччини та Фінляндії, засновника й першого директора новоствореного Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, його почесного директора із 1999 р. і першого лауреата його академічної премії, автора понад 1000 наукових праць Омеляна Йосиповича Прицака (1919–2006). Біографія вченого загальновідома й докладно описана до нас багатьма іншими авторами [див.: Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. К., 2011. С. 180-181], тому немає сенсу її детально наводити. Ми зосередимося тільки на спогадах про нього, які ще зовсім невідомі широкому загалу науковців. Звертаємо увагу лише на те, що все своє свідоме життя в Україні та за її межами О. Й. Прицак плідно досліджував мови й багату історію тюркських народів, різноманітні джерела до історії України (скандинавські й східні) та українсько-турецькі відносини в період Середньовіччя.

Згадуючи Омеляна Йосиповича, зазначимо, що наше знайомство, спілкування та співробітництво з ним почалося в дале-

кому 1990 р., коли він виступив у Великій фізичній аудиторії Харківського державного університету імені О. М. Горького, яка була заповнена вщерть істориками та представниками інших наук (навіть негуманітарних), із фундаментальною та надзвичайно цікавою лекцією «Походження Русі», що тривала понад дві години. Потім воно плідно й активно продовжилося на останній, IV-й Всесоюзній конференції сходознавців у Махачкалі (1–5 жовтня 1991 р.) під назвою «Схід: минуле й майбутнє народів» [див.: Восток: прошлое и будущее народов. IV Всесоюзная конференция востоковедов. Тезисы докладов и сообщений. Махачкала 1–5 октября 1991 г., т. 2. Москва, 1991. С. 45–47] (її тривалість (п'ять днів), наявність значної кількості вільного часу та майже повна відсутність близьких знайомих і колег сприяли нашому тісному спілкуванню), а також під час наступних зустрічей, переважно в Інституті сходознавства у Києві. При цьому не можна не відзначити те, що Омелян Йосипович дав напрочуд схвальний відгук на автореферат моєї докторської дисертації («Ідейно-політична боротьба в Індійському національному конгресі (20–30-ті роки XX ст.)») і взяв активну участь у її захисті, що відбувся на історичному факультеті Харківського державного університету 19 квітня 1995 р. (ауд. IV–65), причому спеціально одночасно з проведенням міжнародної наукової сходознавчої конференції, присвяченої 100-річчю від Дня народження видатного українського арабіста, одного з фундаторів української національної арабістики та орієнталістики, Заслуженого діяча науки УРСР, доктора історичних наук, професора Андрія Петровича Ковалівського (1895–

1969), на яку з Києва приїхав директор Інституту сходознавства НАН України, академік О. Й. Прицак разом зі своїм заступником із наукової роботи по інституту, видатним українським арабістом-мовознавцем, ісламознавцем, перекладачем і дипломатом В. С. Рибалкіним (у своєму відгуку на автореферат він теж дав високу оцінку моєї дисертаційної роботи), і ще кількома іншими визначними столичними орієнталістами та широко відомими дослідниками історії сходознавства.

Варто зазначити, що О. Й. Прицак, не будучи індологом, а тим паче вузьким фахівцем з історії національно-визвольного руху народів Індостану, висловлював або підтримував оригінальні ідеї навіть у цій галузі, які досить часто випереджали свій час, а деякі з них пізніше навіть стали загальноприйнятими. Зокрема, високо оцінюючи мою дисертацію, Омелян Йосипович повністю підтримав думку, що тема дослідження потребувала в той час всебічного розгляду, оскільки в індійській, західній, радянській та пострадянській історіографії її висвітлення обмежалося викладом лише загальних фактів з історії антибританських виступів 20–30-х років ХХ ст., а в індійській і західній науковій англійській літературі навіть не було самого терміну «ідейно-політична боротьба», замість нього вживалося набагато ширше визначення «ідеологічна та політична боротьба», що далеко не одне і те ж. Він же у своєму ґрунтовному відгуку підкреслив, що висвітлення внутрішньопартійних розбіжностей в ІНК дозволяє побачити обмеженість багатьох колишніх оцінок і висновків, нестачу першоджерел, які до цього залучалися дослідниками, неповноту фактів та їхнє свідоме перекручення, переважно з якихось ідеологічних або політичних мотивів.

При цьому академік О. Й. Прицак також указав на необхідність у подальшому всебічного вивчення українськими індологами визвольних змагань народів Британської Індії, від утворення їхніх перших національно-патріотичних організацій та ІНК у 1885 р. і до ліквідації англійського колоніального панування в найбільшій колонії світу (1947 р.), показати співвідношення різних індійських політичних сил у боротьбі

за свободу й незалежність батьківщини, визначити місце й роль у ній на різних етапах кожної організації, партії та руху, проаналізувати їхні ідейні засади, програми, тактичні принципи й діяльність, висвітлити перебіг гострої ідейно-політичної боротьби, розкрити процес формування різних угруповань та їхній політичний курс, дослідити світогляд і діяльність визначних національних лідерів, еволюцію їхніх політичних поглядів, форми й методи впливу на народні маси, порівняти визвольні рухи в різних країнах світу та в різні історичні епохи.

Незважаючи на те, що під час неформального спілкування з Омеляном Йосиповичем на конференції в Махачкалі я так і не наважився прямо запитати в нього про знання ним індійських мов, зокрема санскриту, гінді й бенгальської, якими я тоді, як мені здається, ще непогано володів (принаймні міг читати, писати й перекладати), все ж, виходячи з моїх власних спостережень та уважного вивчення лише незначної частини величезної наукової спадщини вченого, можна більш-менш упевнено стверджувати, що основи їх він усе-таки знав. Як видатний філолог, О. Й. Прицак також чудово знав історію індійських мов, яка нараховує близько 4,5 тис. років, їхнє виникнення, розвиток і періодизацію, послідовні ступені розвитку адіпракриту з великою кількістю діалектів, що відрізнявся багатством і різноманітністю граматичних форм, будучи мовою найдавніших пам'яток індійської літератури – вед, виникнення санскриту (V ст. до н. е.), який став мовою давньої та середньовічної індійської релігійної, філософської, наукової та художньої літератури, мовою найвищої індуїстської касты – брахманів, розвиток індійських народних мов – пракритів, що спочатку мали тільки розмовні форми, але з часом набули й літературних форм (головними з них вважаються шаурасені-пракрит, магадхі-пракрит і махараштрі-пракрит, хоча велике значення мала й мова палі, яка на ранньому етапі була лише розмовною, а пізніше стала літературною мовою населення Південної Індії, залишаючись нею аж до початку нового часу, а з поширенням буддизму за межі Індостанського півострова палі стала мовою цієї релігії та мовою

буддистських монахів), виникнення й розвиток народних розмовних форм, що отримали назву апабхрамш тощо. Наскільки я пам'ятаю, Омелян Йосипович добре знав і найважливіші дослідження слов'янськими мовами, німецькою та англійською, автори яких висвітлювали історію індійських мов, зокрема унікальні, відомі в усьому світі, англомовні праці англійських дослідників-лінгвістів Д. А. Грірсона (20 томів) і С. Коноу та індійців С. Н. Мазумдара й С. К. Чатгерджі.

Завершуючи свої коротенькі спогади про академіка О. Й. Пріцака, хотілося б наостанок навести висловлювання про його

багатогранну діяльність на благо української науки та України видатного українського турколога й сходознавця, фундатора української національної туркології, доктора історичних наук, професора І. Ф. Чернікова: «Воістину доленосними подіями в науковому житті суверенної України є заснування Інституту сходознавства Національної академії наук та відродження орієнталістичного журналу «Східний світ». І що знаменно й закономірно: біля джерел цих подій стояв видатний український учений, гордість вітчизняної та світової орієнталістики академік Омелян Йосипович Пріцак...».